

Princetonlaan 6
Postbus 80015
3508 TA Utrecht

www.tno.nl

T 030 256 42 56
F 030 256 44 75
info@nitg.tno.nl

TNO-rapport

2006-U-R0059/A

Aan het werk met visie: het opstellen en uitdragen van een bodemvisie

Datum	24 april 2006
Auteur(s)	Roelof Westerhof Henk Werksma (nu werkzaam bij H2Ruimte) Linda Reijerkerk (Element Consult) Bowine Wijffels (Cailin en partners) Jasper Griffioen
Opdrachtgever	Interprovinciaal overleg en SKB
Projectnummer	SKB PPO-122 , IPO IPM BO-22, TNO 34122

Aantal pagina's	54 (incl. bijlagen)
Aantal bijlagen	3

Alle rechten voorbehouden. Niets uit dit rapport mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van TNO.

Indien dit rapport in opdracht werd uitgebracht, wordt voor de rechten en verplichtingen van opdrachtgever en opdrachtnemer verwezen naar de Algemene Voorwaarden voor onderzoeksopdrachten aan TNO, dan wel de betreffende terzake tussen de partijen gesloten overeenkomst.

Het ter inzage geven van het TNO-rapport aan direct belanghebbenden is toegestaan.

Samenvatting

We beschrijven twee praktijkvoorbeelden die demonstreren hoe bodembeheerders de meerwaarde en randvoorwaarden van het bodemsysteem kunnen inbrengen in maatschappelijke ontwikkelingen. De provincie Zuid-Holland toont het uitdragen van een algemene provinciale Bodemvisie¹ op de schaal een provincie en de provincie Utrecht brengt kansen en randvoorwaarden vanuit de onderste laag in bij het zoeken naar locaties voor wonen in een regio.

Met de ervaringen van de praktijkvoorbeelden zijn we het land ingetrokken. Tijdens masterclasses en case consultancy hebben we onze praktijkervaringen gedeeld met provinciale bodembeheerders in Friesland, Drenthe, Overijssel, Gelderland, Noord-Brabant en Noord-Holland. Centraal daarbij stond de vraag: wat is er nodig om de aanpak uit de voorbeelden in uw situatie te doen slagen.

Uit de Masterclasses en de case consultancy kwam naar voren dat Utrecht en Zuid-Holland niet op zichzelf staan. Bodembeheerders van veel provincies denken na over de inbreng van hun vakgebied in gebiedsontwikkeling en beheer en komen daarbij dezelfde drempels tegen. Door de wederzijdse uitwisseling van kennis en ervaringen binnen dit SKB project hielpen de deelnemers elkaar 'net even over de drempel'. In de provincies Friesland, Drenthe en Overijssel zet men nu de eerste stappen op weg naar een betere integratie tussen bodem en andere werkvelden, waarbij men zich laat inspireren door Utrecht en Zuid-Holland. Bij het afronden van dit project is gebleken dat men in elke provincie voor andere stappen kiest: de een begint met het opstellen van een eigen visie, een ander wil vooral weten wat 'men' verwacht van bodem of onderzoekt bij welke afdelingen de verantwoordelijkheid voor bodem in de eigen organisatie ligt.

Regelmatige uitwisseling van kennis en ervaring bleek bodembeheerders te stimuleren om aan de slag te gaan en aan de slag te blijven met het zoeken naar de maatschappelijke meerwaarde van bodembeheer. Het gaat daarbij vaak niet om grote projecten en lange trajecten maar om veel kleine, goed geplande, stappen.

Wij vinden het heel belangrijk dat de SKB de uitwisseling van kennis en ervaringen tussen bodembeheerders, zoals die nu bijvoorbeeld in de Community of Practice Bodem-RO plaatsvindt, intensificeert en voortzet.

¹ Voor meer informatie over het opstellen van een bodemvisie verwijzen wij u naar TNO rapport: NITG 05-185-B1250. dat in opdracht van het IPO is opgesteld.

Inhoudsopgave

	Samenvatting.....	2
1	Inleiding.....	4
1.1	Doelgroep	4
1.2	Een bodemvisie in maatschappelijke processen	4
1.3	Doelen van het project “Aan het werk met visie”	5
1.4	Aanpak: samen leren door praktijk ervaring te verzamelen en te delen	6
2	Bodemprincipes in de provincie Utrecht	8
2.1	Wat ging vooraf?	8
2.2	Gewenste situatie	9
2.3	Uitdaging: het opstellen en inbrengen van bodemprincipes	9
2.4	Oplossingsrichting: opstellen en inbrengen van bodemprincipes in planproces.....	10
2.5	Utrechtse ervaringen.....	14
2.6	Reacties vanuit de doelgroep via de projectleider kwaliteitsvisie.....	15
2.7	Toepassingsmogelijkheden op andere locaties getest tijdens masterclasses en case consultancy	15
3	Aandacht voor de bodemvisie in Zuid-Holland	19
3.1	Wat ging vooraf?	19
3.2	Gewenste situatie	20
3.3	Uitdaging: communicatie in de juiste vorm door de juiste persoon op het juiste moment	20
3.4	Ervaringen van de provincie Zuid-Holland	21
3.5	Toepassingsmogelijkheden op andere locaties getest in Masterclasses en case consultancy	23
4	Conclusies & aanbevelingen	26
	Bijlage(n)	
	A Tips van de provincie Zuid-Holland voor het vaststellen van ambities	
	B Verslag Masterclass ‘Bodembeheer in provinciale planprocessen’ in Assen	
	C Verslag Masterclass ‘Bodembeheer in provinciale planprocessen’ in Den Bosch	

1 Inleiding

1.1 Doelgroep

Dit document is bedoeld voor bodembeheerders die het bodembeleid ontwikkelen en implementeren en / of verantwoordelijk zijn voor afstemming van het eigen beleid met beleid vanuit andere sectoren. We richten ons vooral op het provinciale werkveld, maar we hopen dat ook gemeentelijke bodembeheerders zich laten inspireren.

Bodembeheerders werken bijvoorbeeld aan bodemsanering, bodembescherming, grondwaterbeheer, ondergronds ruimtegebruik, delfstoffenwinning, koude warmte opslag, grondstoffenwinning, behoud van archeologische en aardkundige waarden.

Bodem is voor ons bovengrond, grondwater en ondergrond met alles wat daarin zit.

1.2 Een bodemvisie in maatschappelijke processen

Eind jaren '90 en begin deze eeuw kwam de afstemming tussen algemeen milieubeleid en ruimtelijke ontwikkeling steeds hoger op de agenda. De reconstructie van de intensieve veehouderij gestart vanuit veterinaire veiligheid, de discussie over geluidsoverlast rond Schiphol en de projecten rond waterberging waren daarvan aansprekende voorbeelden. Sommige provincies maakten zelfs één integraal plan voor ruimtelijke ontwikkeling en milieu, een Provinciaal Omgevingsplan.

De Nota Ruimte en de nieuwe Wet Ruimtelijke Ontwikkeling moeten Rijk, provincies en gemeenten de instrumenten bieden om milieu en ruimtelijke ontwikkeling nóg beter op elkaar af te stemmen. 'Decentraal wat kan, centraal wat moet' is het motto.

Het nieuwe beleid geeft dat lagere overheden steeds meer bevoegdheden. Voor het onderwerp "bodem" is een van de meest merkbare gevolgen dat gemeenten en provincies de ruimte krijgen om gebiedsgericht aan de slag te gaan. Zij zullen zélf gebiedsgerichte ambities voor de bodemkwaliteit in samenhang met de te vervullen ruimtelijke functies moeten gaan formuleren én zien te realiseren.

Het streven van het ministerie van VROM naar een meer gebiedsgericht en integraal bodembeleid is ook terug te lezen in de beleidsbrief Bodem. Volgens de brief zijn de doelen voor duurzaam bodembeheer afhankelijk van de eigenschappen en de (beoogde) functies van het gebied. Daarom moeten ze op gebiedsniveau worden ingevuld. VROM spreekt van het formuleren van gebiedsambities voor duurzaam bodembeheer.

Naar verwachting zal de gemeente een prominente rol spelen in het stedelijk gebied en de provincie in het landelijk gebied maar dit neemt niet weg dat er naar verwachting afstemming tussen gemeenten en provincie nodig zal zijn. Eerder onderzoek in IPO / SKB verband wees uit dat optimaal afstemmen van duurzaam bodembeheer (beheer van bodem, water en ondergrond) en ruimtelijke plannen twee belangrijke voorwaarden kent:

- Een heldere formulering van de visie vanuit de bodemsector op de doelen voor duurzaam bodembeheer in een gebied.

- Strategieën om deze doelen voor duurzaam bodembeheer optimaal te integreren in andere beleidsvelden. Dat wil zeggen: de *implementatie* van de visie in de praktijk.

Figuur 1. Bodem als participerende discipline bij duurzame ruimtelijke ontwikkeling

Kernvraag

De provincie staat nu voor de vraag hoe zij haar rol in wil vullen bij:

- 1) Het integreren van (de thema's van) Europees, nationaal, provinciaal en gemeentelijk bodembeleid tot een samenhangende visie op de doelen van duurzaam bodembeheer voor het gehele grondgebied van de provincie.
- 2) Het implementeren van deze visie in bijvoorbeeld planvormingsprocessen en gemeentelijk visies en (bestemmings)plannen.

1.3 Doelen van het project “Aan het werk met visie”

Hoe krijgt de bodem een volwaardige en effectieve plaats in de ruimtelijke ontwikkeling? Dit gezamenlijke SKB / IPO project “Aan het werk met visie” heeft twee doelen:

- De provinciale bodembeheerders te ondersteunen bij het **ontwikkelen van een visie** op de thema's van duurzaam bodembeheer.
- Het ondersteunen van het **uitdragen van deze visie** door de provinciale bodembeheerders bij provincie en gemeente. Daarbij ligt de focus op processen rond ruimtelijke planvorming en beheer.

1.4 Aanpak: samen leren door praktijk ervaring te verzamelen en te delen

1.4.1 Praktijkvoorbeelden om ervaringen te verzamelen

We willen door praktijkvoorbeelden laten zien dat een bepaalde manier van werken resultaten oplevert. Hierbij leggen we de focus op:

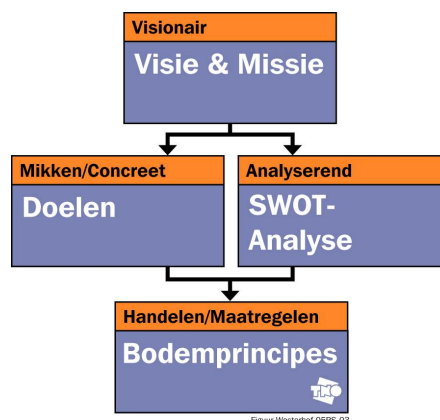
- Bodemprincipes in de provincie Utrecht
- Aandacht voor de bodemvisie in Zuid-Holland

De praktijkvoorbeelden geven inzicht in twee belangrijke aspecten van het inbrengen van bodem in maatschappelijke processen:

- Het aangeven waar bodemthema's belangrijk zijn en welke brede doelen de provincie voor deze bodemthema's heeft (Zuid-Holland)
- Het integreren van doelen van individuele bodemthema's tot een gezamenlijk integraal doel dat vanuit bodem in de ontwikkeling van een bepaald gebied wordt ingebracht (Utrecht).

Inhoudelijke ondersteuning

Het IPO rapport *Bouwstenen van een bodemvisie* levert inhoudelijke ondersteuning bij dit proces. Dit rapport is op te vragen via de site van het SKB, TNO en IPO. Bij TNO kunt u het papieren rapport opvragen (NITG 05-185-B1250).

1.4.2 Samen leren in Masterclasses

De mensen die aan de praktijkvoorbeelden deelnamen hebben hun leerpunten in masterclasses gedeeld met collega's van andere provincies. Daarbij stond de vraag centraal: wat is ervoor nodig om deze aanpak in hun provincie te implementeren en te laten werken?

De kracht van een Masterclass

Een Masterclass is een opzet of werkvorm waarin een master wordt uitgenodigd om zijn vaardigheden, kennis of inzichten met een groep collega's te delen. Vooral voor het ontwikkelen van nieuwe inzichten, voor het verbreden van standpunten en het stimuleren van mensen om 'morgen dingen anders te doen' is een Masterclass een goed instrument.

We hebben twee Masterclasses gehouden met deelnemers van de provincies Friesland, Drenthe, Overijssel, Gelderland, Noord-Brabant, Utrecht, Zuid-Holland en Noord-Holland. De Masterclasses werden goed beoordeeld, de verslagen van de Masterclasses vindt u in de bijlage. De lessen van de Masterclasses hebben we integraal opgenomen in Hoofdstuk 2 en 3, vooral de paragrafen 2.7 en 3.5.

1.4.3 Samen leren in case consultancy

Ons project bood provinciale bodembeheerders de mogelijkheid om gebruik maken van individuele coaching of intervisie in kleine groepen. Dit zogenaamde case consultancy dient om de ervaring die we in de voorbeeldprojecten en de Masterclasses hebben verzameld te gebruiken om mensen in een andere context verder te helpen. Maatwerk en het ingaan op concrete leervragen van deelnemers is in deze activiteit leidend. De inbreng van de leden van het consortium is afhankelijk van de leervraag die op dat moment speelt.

De provincies Drenthe, Overijssel en Friesland hebben gebruik gemaakt van de mogelijkheid voor case consultancy. Omdat we mensen vrij wilden laten praten, hebben we afgesproken dat de gesprekken vertrouwelijk zijn. Dit betekent dat de resultaten en ervaringen veralgemeniseerd zijn opgenomen in Hoofdstuk 2 en 3, vooral de paragrafen 2.7 en 3.5.

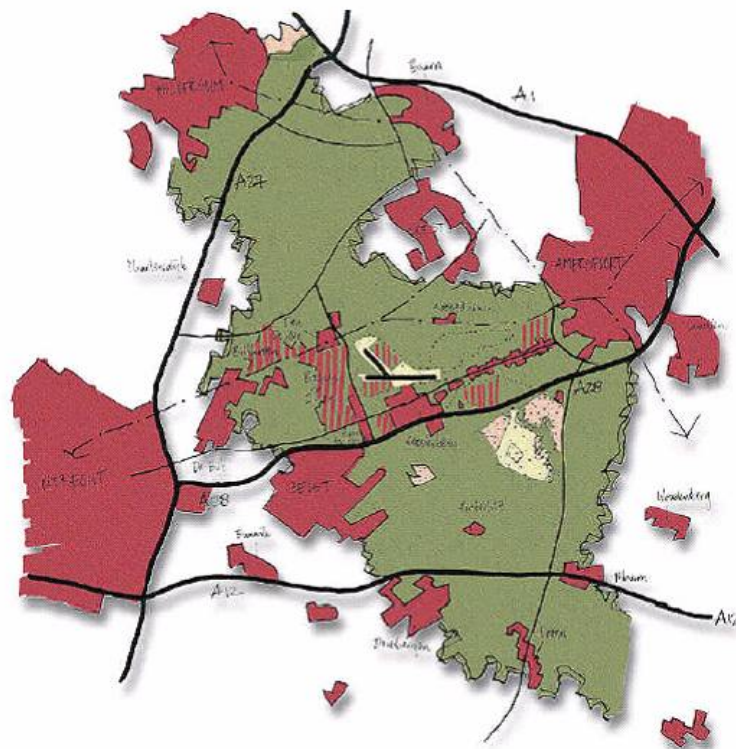
2 Bodemprincipes in de provincie Utrecht

2.1 Wat ging vooraf?

Het Hart van de Heuvelrug is een uniek landschap tussen Amersfoort, Soest en Zeist. Maar het is ook een gebied dat versnipperd is en onder grote druk staat door de behoefte aan woningbouw en kantoorlocaties. Maar er komt ook ruimte: uitgestrekte militaire terreinen en grote zorginstellingen verdwijnen of worden kleiner.

De provincie Utrecht wil actief de kwaliteit van natuur en landschap verbeteren en doet dit samen met huidige en toekomstige gebruikers en beheerders. Het platform Hart van de Heuvelrug bestaat uit de gemeenten Amersfoort, De Bilt, Leusden, Soest, Zeist, Kamer van Koophandel Utrecht, Provincie Utrecht, Stichting het Utrechts Landschap, Vereniging Gehandicaptenzorg Utrecht, Ministeries van Defensie (eigenaar enkele domeinen), LNV, V&W en VROM.

Het uitgangsprincipe is dat de Heuvelrug groen moet blijven. Een aaneengesloten natuur- en recreatiegebied, waar ook plaats is voor wonen en werken. Het Hart van de Heuvelrug ligt in de EHS en is een cruciale schakel om van de Heuvelrug een samenhangende ecologische structuur te maken. Er wordt hard gewerkt om aan de ecologische eisen van het edelhert te voldoen.

Figuur 2. Ligging van het projectgebied: Hart van de Heuvelrug

Rood voor groen

De provincie hanteert het concept *rood voor groen*. De rode functies leveren in dit concept geld op voor het onderhouden van groene functies. Omgekeerd vermeerderd de groen van hoge kwaliteit de waarde van rood. Rood is in deze terminologie woon en werkmilieu en groen is landschap, water, natuur, cultuurhistorie en recreatie.

Het uitruilen van functies (rood voor groen en groen voor rood) noemt men in dit gebied schaken op de Heuvelrug. Er zijn al enkele zetten gedaan: de gemeenten hebben hun rode wensen al duidelijk ingevuld. Er ligt ook al een globale kwaliteitsvisie vanuit groen op het gebied, maar die is niet sturend. De bedoeling is om nu een kwaliteitsvisie te maken. In deze kwaliteitsvisie moeten behalve de directe criteria vanuit groen, ook andere kwaliteitscriteria een rol spelen: bijvoorbeeld omgevingskwaliteit, beleving en woongenot. De kwaliteit van bouwprojecten kan verhoogd worden door met deze zaken rekening te houden bij het plannen van ontwikkelingen.

De mensen die betrokken zijn bij de ontwikkeling van het gebied willen een kaart maken waarop de optimale locaties voor rood staan aangegeven vanuit de optiek van groen. Daarnaast staat voor niet-optimale locaties aangegeven onder welke randvoorwaarden rode functies wél mogelijk zijn. Daarbij is idealiter ook gekeken naar bodemeigenschappen.

2.2 Gewenste situatie

De bodembeheerders willen dat bij het zoeken van optimale locaties voor rode functies kansen en randvoorwaarden vanuit bodem (bovengrond, grondwater en ondergrond) goed worden meegewogen.

2.3 Uitdaging: het opstellen en inbrengen van bodemprincipes

De uitdaging voor bodembeheerders is om mensen zonder affiniteit met bodem, grondwater en ondergrond te helpen bij het slim omgaan hiermee. We moeten daarbij goed aangeven op welke manier men rekening kan houden met kansen en randvoorwaarden die de bodem biedt. De provincie zag de volgende blokkades.

Blokkade aangegeven door de provincie	Dimensie
Hebben we nu voldoende inhoudelijke informatie en op het juiste niveau om iets zinnigs te kunnen inbrengen over de onderste laag uit de lagenbenadering in relatie tot de gewenste, verwachte ontwikkelingen?	Kennis en informatie
Op welke manier kunnen we de inhoudelijke informatie inbrengen?	Samenwerking en cultuur Kaders en instrumenten
Specifiek bij dit traject: is dit een goed moment om dit soort informatie in te brengen?	Politieke en bestuurlijke besluitvorming,
Wat blijft er over van een inbreng die	Politieke en bestuurlijke besluitvorming

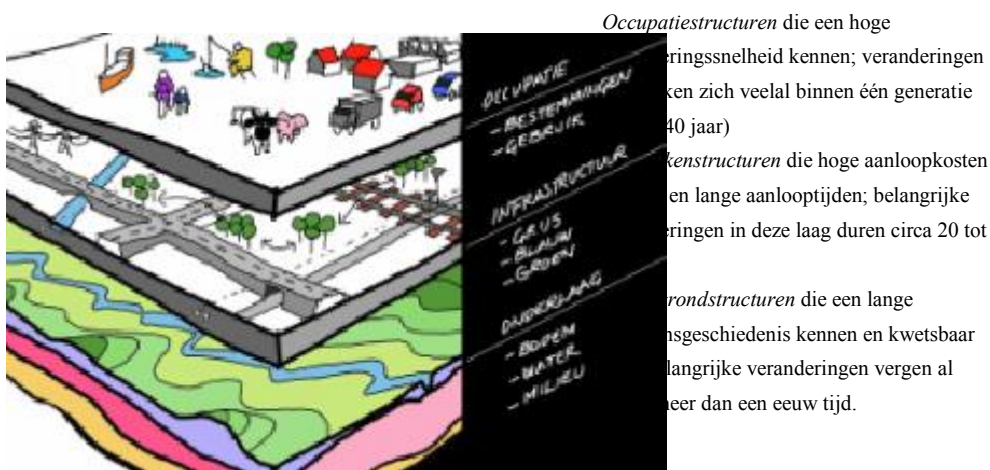
Blokkade aangegeven door de provincie	Dimensie
lang niet allemaal (wettelijk) verplichtend is tot iets en waar ook in veel gevallen geen goedkeuringsstempel van GS op ligt? Kortom wat is het resultaat van de inbreng op deze manier?	Verantwoordelijkheden en bevoegdheden Samenwerking en cultuur
Hoe komt de informatie over bij anderen?	Politieke en bestuurlijke besluitvorming, Verantwoordelijkheden en bevoegdheden, Samenwerking en cultuur, Kaders en instrumenten, Kennis en informatie

2.4 Oplossingsrichting: opstellen en inbrengen van bodemprincipes in planproces

De provincie geeft hieraan ‘handen en voeten’ aan het werken met Bodemprincipes door de lagenbenadering te gebruiken bij het ontwikkelen van Bodemprincipes. De digitale kaartenbak van de provincie Utrecht was een belangrijke informatiedrager.

2.4.1 Lagenbenadering als analyse- en communicatie instrument om aan te sluiten bij het planproces

In de planningswereld is de zogenaamde lagenbenadering in opkomst als planning- en communicatie-instrument (Figuur 3). De lagenbenadering legt de ruimte uiteen in drie lagen: de ondergrond-, de netwerk- en de occupatielaag. Al die lagen zijn aan verandering onderhevig. De snelheid waarmee ze veranderen verschilt per laag. De ondergrondlaag is de enige natuurlijke laag. Zij kent een lange ontstaansgeschiedenis, is soms kwetsbaar en veranderingen leggen de ontwikkeling voor lange tijd vast. Ofwel: ingrepen in deze laag leiden niet zelden tot onomkeerbare processen. De occupatielaag daarentegen is vluchtiger en daarmee maakbaarder en verandert dus veelvuldiger van gedaante.

Figuur 3. Lagenbenadering (bron www.ruimtexmilieu.nl)

De lagenbenadering impliceert hiermee dat de ondergrond een structurerende werking heeft op de bovenliggende lagen.

Meerwaarde van de lagenbenadering

Door de ondergrond (weer) als structurerend principe mee te nemen in de ruimtelijke planning kunnen nadelige consequenties van de planning van het ‘platte vlak’ worden voorkomen: hoge beheerkosten, wateroverlast, verlies aan landschappelijke identiteit, verzakkende straten en woningen, bodemvervuilingen, lekkende bouwputten, bedreiging van bodemschatten et cetera.

Ondergronddeskundigen en planologen herkennen zich in de lagenbenadering en erkennen de noodzaak van inbreng van anderen om te komen tot een duurzaam management van de ruimtelagen. De lagenbenadering fungeert zodoende ook als communicatie-instrument.

2.4.2 Bodemprincipes

De inbreng van kennis en expertise over de bodem moet niet alleen gaan om de aanlevering van feitelijke informatie en al helemaal niet om alleen het aangeven van ongeschiktheden. Het gaat om kennis en informatie die relevant is voor de inrichting van de ruimte. Dus kansen en randvoorwaarden voor de ruimtelijke ontwikkeling van het desbetreffende plangebied.

Bodemprincipes: organiserende principes vanuit de ondergrond

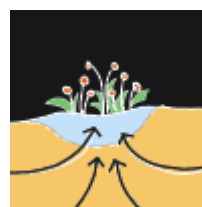
Bij het aangeven van die kansen is het de uitdaging om in organiserende principes te denken. Volgens de SER zijn organiserende principes: ‘...een geheel van functionele samenhangen, passend in de lagenbenadering, waaraan een ruimtestructurerende werking wordt toegekend...’. Wij zijn dit Bodemprincipes gaan noemen (Figuur 4). Meer informatie over bodemprincipes is te vinden in Deel 2 van dit rapport: Bouwstenen van een Bodemvisie (TNO rapport NITG 05-185-B1250).

Bodemprincipes richten zich op handelen en kiezen. Met principes vertel je wat er moet gebeuren / welke keuzes je moet maken om doelen te bereiken. Bijvoorbeeld een bodemprincipe kan zijn: “Houdt in dit gebied belangrijke grondwaterstromen in stand door voldoende infiltratie van kwalitatief goed water”.

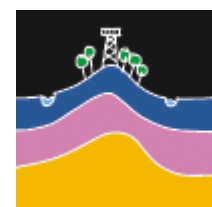
Het is van belang dat Bodemprincipes vroegtijdig in een planproces aan de orde komen.

Benut cultuurhistorische waarden in de bodem

Gebruik (diepe) kwelstromen voor natuurontwikkeling

Sluit aan op natuurlijk reliëf

Figuur 4. Bodemprincipes: organiserende principes vanuit de grondlaag

Het opstellen en inbrengen van begrijpelijke Bodemprincipes biedt de gelegenheid om ‘met rede te twisten’. Welke informatie is relevant? Welke randvoorwaarden van het bodem en watersysteem zijn echt relevant voor een duurzaam functioneren van de ruimte? Welke geschiktheden zijn er vanuit de ondergrondlaag voor verstedelijking? Welke kansen kunnen we benutten en welke niet?

Specialisten van de provincie en TNO op het gebied van archeologie, aardkunde, grondwater (kwantiteit en kwaliteit), natuurontwikkeling, bodemkunde, geohydrologie en geologie hebben, met ondersteuning van de GIS afdeling van de provincie Utrecht, in twee interactieve sessie de Bodemprincipes opgesteld. De sessies hadden twee doelen:

- Vanuit de onderster laag aangeven van optimale locaties voor rode functies.
 - Randvoorwaarden en kansen vanuit de bodem aan rode functies te identificeren.
- Ter ondersteuning heeft TNO met behulp van deel 2 van dit rapport Bouwstenen van een Bodemvisie, een spiekbrieftje ‘Bodem en rode functies’ opgesteld. Dit spiekbrieftje bevat een samenvatting van de wederzijdse beïnvloeding tussen bodem en rode functie (Figuur 5).

Gebruikte kaarten en bodemprincipes

Kwel / infiltratiekaarten en grondwaterstroming
Grondwaterbeschermingsgebieden
Archeologie en aardkundige waarden
Maaiveldhoogte en geomorfologie
Bodemkaart en geologie
Draagvermogen

Spiekbrieftje Rood en de bodem

Rode ingrepen in de bodem

De ruimtelijke functie wonen en/of kantoren plaatst gebouwen, infrastructuur en kabels en leidingen op of in de bodem en maakt vooral gebruik van de draag- en bergfunctie van de bodem. De functie wonen en/of kantoren kan op verschillende manieren in de bodem ingrijpen:

- Tijdens de bouw
 - Aanbrengen laag bouwzand
 - Afgraven bovenlaag (indien niet geschikt)
 - Afgraven (deel van) de ondergrond voor bouwputten
 - Drainage, ontwatering en bemaling
 - Funderen
 - Lozingen op oppervlaktewater (bijvoorbeeld ontwateren bouwputten)
 - Verdichting van de bovenlaag
 - Toename van het verhard oppervlak
 - Aanbrengen van kabels en leidingen (& WKO-installaties)
- Tijdens gebruik
 - Verdichting van de bovenlaag
 - Toename van het verhard oppervlak
 - (Volks)tuintjes (meststoffen, bestrijdingsmiddelen)
 - Drainage
 - Zinken dakgoten
 - Autowassen, klussen, tuinieren

Rode aandachtspunten voor de bodem

- Waar is de bodem in het gebied het meest draagkrachtig?
- Op welke manier kan de bodem van het gebied dat uiteindelijk is gekozen het best bouwrijp worden gemaakt?
- Wordt de ligging van (nieuwe) kabels en leidingen goed vastgelegd?
- Worden bijzonder waardevolle bodems afgedekt?
- Zijn er alternatieve locaties?
- Op welke manier kan water infiltreren in de afgedekte bodem?
- Afkoppelen van regenwater van riool.
- Houd daarbij rekening met de chemische bodemkwaliteit!
- Is het mogelijk een deel van de bodem onverhard te laten, bijvoorbeeld in de vorm van parken en (volks)tuinen?
- Heeft het gebied een verhoogde kans op overstroming?
- Is de chemische bodemkwaliteit geschikt of geschikt te maken? (+kansen sanering door de markt)
- Is de bodem geschikt voor het opslaan en/of winnen van energie?

- Welke aardkundige, cultuurhistorische, landschappelijke en archeologische waarden zijn in het gebied aanwezig?

Rood en biodiversiteit

Afdekking van de bodem door verhard oppervlak vermindert het infiltreren van water en de toevoer van organische stof en voedingsstoffen in de bodem. Hierdoor neemt het bodemleven af. Ook door ondergrondse ruimtegebruik kunnen grondwaterstanden en grondwaterstromingen veranderen, waardoor bepaalde natuur verdwijnt. Als de bodem in een gezond natuurgebied ligt dan is de ondergrondse biodiversiteit waarschijnlijk ook gezond en waardevol (EHS, provinciale landschappen).

Rood en bodemafdekking

Wonen en kantoren gaat meestal gepaard met het afdekken van grote delen van de bodem door gebouwen en infrastructuur.

Rood en bodemenergie

Het gebruik van restwarmte of –koude voor verwarming of koeling is een kans.

Rood en bodemdaling

Het benodigde ontwateren van laaggelegen woongebieden of kantoorcomplexen beïnvloedt het grondwaterregime in een wijde omgeving. Dit kan bodemdaling en verdroging in het gebied en in omringende gebieden tot gevolg hebben. Beoordelen van het effect van grondwaterstandsverlaging op bodemdaling: ontwateringsdiepte (GHG/ GLG), kleigehalte, diepte en dikte van veenlagen.

Rood en bodemverontreiniging

In sommige gevallen is bodemverontreiniging aanwezig die moet worden opgeruimd of beheerd. De Circulaire streefwaarden en interventiewaarden bodemsanering bevat de normen voor het beoordelen van de ernst van bodemverontreiniging (www.vrom.nl).

De Regeling locatiespecifieke Omstandigheden Bevat een lijst met bodemgebruikswaarden: een functiegerichte bodemkwaliteitsnorm voor immobiele verontreiniging.

Rood en organische stof

Afdekking van de bodem door verhard oppervlak vermindert het infiltreren van water, organische stof en voedingsstoffen in de bodem. Hierdoor neemt de hoeveelheid organische stof af.

Rood en verdroging

Afdekking van de bodem door verhard oppervlak vermindert het infiltreren van water. Overtollig water moet via het riool en het oppervlaktewater worden afgevoerd, met als gevolg een grotere kans op overstorten van riolen en overstromingen van beken en rivieren waarop het riool afwater

Figuur 5. Spiekbrieftje Rood en de bodem (opgesteld met behulp van TNO rapport Bouwstenen van een Bodemvisie NITG 05-185-B1250)

Tijdens de werksessie kwam iedereen ‘voor de klas’ uitleggen waarom zijn of haar kaart zo belangrijk is voor ruimtelijke ontwikkeling. Het is vervolgens belangrijk dat de overige deelnemers doorvragen. Relevante vragen zijn: wat betekent deze informatie voor de manier van inrichting; waarvan wordt je blij / waarvan krijg je buikpijn; is deze informatie werkelijk belangrijk; wat moet men wel / niet doen als men hier woningen gaat bouwen?

2.5 Utrechtse ervaringen

Het Utrechtse pilotproject heeft tot de volgende inzichten geleid:

- Opstellen van kaarten met bodemprincipes leidt tot onderling begrip en verscherpte inzichten
- Inbreng GIS afdeling is belangrijk bij het proces.
- Persoonlijke contacten blijven belangrijk in de zoektocht naar optimale locaties voor rode functies.

2.5.1 *Opstellen van kaarten met bodemprincipes leidt tot onderling begrip en verscherpte inzichten*

De kaarten zijn tot stand gekomen in twee werksessies met betrokken deskundigen / bodembeheerders. Alle betrokken medewerkers zijn positief over de invulling van deze bijeenkomsten. Ze vonden deze bijeenkomsten constructief, nuttig en enthousiasmerend.

Gezamenlijkheid is de belangrijkste meerwaarde van het proces: er is wederzijds begrip ontstaan voor de ingebrachte inhoud vanuit verschillende invalshoeken en er is actief gezocht naar coalitievorming om de inbreng te versterken (geheel is meer dan de som der delen). De ervaring was ook dat de discussie de eigen denkbeelden scherper maakte.

2.5.2 *Inbreng GIS afdeling belangrijk bij proces*

Het terugkoppelen van de resultaten in de vorm van concept kaartbeelden van de werksessies is noodzakelijk. Dit bood de mogelijkheid voor reflectie en bijsturing en gaf ook vertrouwen dat alle relevante informatie was opgenomen. De inbreng van de GIS afdeling was hierbij was groot belang.

Tip

Het gebruik van kaarten stimuleert het denken vanuit de kansen en voorwaarden van het gebied. Het wordt snel duidelijk welke thema's op dezelfde plek spelen en wat ze met elkaar te maken hebben. Integraal denken komt vanzelf als dit inzicht eenmaal is ontstaan.

2.5.3 *Persoonlijke contacten blijven belangrijk in de zoektocht naar optimale locaties voor rode functies*

De meeste inhoudelijk deskundigen geven aan dat zij graag aanwezig hadden willen zijn bij de werksessies van de doelgroep zodat zij de kaartbeelden mondeling hadden kunnen toelichten. Vanwege het grote aantal deelnemers van buiten de provincie met uiteenlopende belangen was de deelname van nog meer provincie mensen in de werksessies niet mogelijk.

Wanneer deelname van (alle) bodembeheerders procesmatig niet haalbaar is, is het mondeling toelichten van de kaarten aan één deelnemer van de sessie een goede optie. Hierbij speelt ook dat de kaarten van te weinig informatie voorzien waren, waardoor men bang was dat één en ander verkeerd begrepen zou worden. Een wat uitgebreidere toelichting bij de kaarten is belangrijk: het plaatje alleen kan een eigen leven gaan leiden.

Tip

Kaarten helpen enorm bij de communicatie, maar kunnen ook een eigen leven gaan leiden. Communiceer dus niet door middel van kaarten, maar doe dit zelf met kaarten als sterk visueel hulpmiddel.

2.6 Reacties vanuit de doelgroep via de projectleider kwaliteitsvisie

De inbreng van de kaarten in het planologische traject heeft geleid tot een betere integratie en afweging van de belangen vanuit het bodem- en watersysteem. Op punten zijn er kleine verbeteringen van de kaarten wenselijk: vooral een eenvoudigere legenda en een bondige toelichtende notitie zijn gewenst.

De bodem- en watersysteemaspecten spelen op locatiekeuze niveau een rol. Ook in het vervolg van het proces zullen deze bodem- en waterwaarden een rol blijven spelen nu 'de juiste bijdrage, op het juiste moment in de juiste vorm' is ingebracht. In het vervolg van het traject zullen de potentiële verstedelijkingslocaties worden beschreven. Hierbij zal ook nadrukkelijk aandacht zijn voor zowel de bodemprincipes vanuit het bodem- en watersysteem als vanuit archeologie en aardkunde.

2.7 Toepassingsmogelijkheden op andere locaties getest tijdens masterclasses en case consultancy

2.7.1 Kaarten slaan aan

Kaarten maken de belangen helder. Het maken van kaarten helpt om de eigen visie helder te krijgen. Het probleem wordt heel visueel in kaart gebracht. Het bleek dat mensen enthousiast worden van informatie op basis waarvan ze keuzes kunnen maken.

Deze aanpak past bovendien goed bij het idee van de Strategische Milieubeoordeling want daarbij gaat het in tegenstelling tot milieueffectrapportages ook om beoordeling van effecten vóóraf.

2.7.2 Hoe kun je te werk gaan bij het maken van kaarten met bodemprincipes

Tip

Het is de taak van de bodemmenen om te selecteren uit beschikbare informatie over bodem. 'Je moet dit op een rijtje hebben voordat je in gesprek met planologen gaat'. 'Vooraf je 'vraagstelling' helder hebben, dat is het devies bij selectie van informatie'. 'Ga ook naar je collega RO en inventariseer welke vragen hij / zij heeft'.

In de discussie over het proces van het opstellen van kaarten komen we op een driedeling in stappen:

1. Verhelder de vraagstelling (ook in samenspraak met RO) en onderzoek het schaalniveau² waarop je moet werken.
2. Eigen visie ontwikkelen vanuit bodem.
3. Visueel maken van kansen en randvoorwaarden (bijvoorbeeld middels de kaarten).

Deze punten worden hieronder verder uitgewerkt:

² De kaarten kunnen op verschillende schaalniveaus een functie hebben. Waarschijnlijk komen op gemeentelijk niveau andere thema's naar voren, zoals de plek van stortplaatsen.

Verhelderen van de vraagstelling

- Formuleer een concrete vraagstelling en vertaal dit naar een bodemvraag.
- Stel nadrukkelijk vast welke bodemkwaliteiten wel en niet tot de vraagstelling behoren
- Bepaal in een vroeg stadium het schaalniveau waarop je gaat werken.
- Begin met een gesprek (los, met de benen op tafel) met de planologische afdeling; welke wensen hebben zij?
- Baken het gebied waarbinnen een oplossing gewenst is af en selecteer de juiste informatie (kijk vervolgens wat er al is).
- Stel bij selectie van informatie de vraag: welke informatie heb ik nodig en waar heb ik het voor nodig?
- Stel jezelf ook de vraag: welke informatie hebben de planologen nodig en hoe is dat het beste aan te leveren
- Durf je eigen standpunten los te laten en sta open voor ideeën van je collega's van andere beleidsvelden.
- GIS kan een relevant en handig hulpmiddel zijn.

Eigen visie ontwikkelen (sectoraal werken)

- Zorg voor een integratie tussen bodem en grondwater.
- Als bodembelangen met elkaar conflicteren, moeten er knopen doorgehakt worden.
- Maak in je visie de planologen duidelijk dat het niet gaat om wel/niet inrichten, maar om het weloverwogen keuzes maken op basis van consequenties die nu gezien worden. Wijs op kansen (en wat minder op risico's)
- Beschrijf per gebied een concrete bodemvisie.

Visueel maken van kansen en mogelijkheden (intergaal werken)

- Hoewel elke provincie en situatie anders is, zou het handig zijn als er landelijk een soort format van werken gevraagd wordt (erkend).
- Gebruik in de communicatie naar RO 1 of 2 heldere kaartbeelden inclusief begeleidende notitie
- Maak het visueel op zo'n manier dat juist mensen van andere disciplines, zoals planologen, archeologen, etc. de informatie makkelijk tot zich kunnen nemen.
- Formuleer ook 'worst case scenario's' voor het gesprek met planologen

Figuur 6. Kaart waarop staat aangegeven waar vanuit het watersysteem extra randvoorwaarden gelden voor ruimtelijke ontwikkeling (grijze gebieden).

Voorbeelden van aanvullende randvoorwaarden vanuit het watersysteem.

Algemeen

Het bodemtype van het gebied is overwegend zand.

Het grootste deel van het gebied is infiltratiegebied voor water.

Dit betekent dat het gebied kwelgebieden elders voedt en dat het belangrijk is dat voldoende regenwater van goede kwaliteit in de bodem infiltreert.

Vooraf voor natuur, landbouw en aanvulling van grondwater in drinkwaterwingebieden is het belangrijk dat de stroom van infiltratie naar kwel niet wordt onderbroken.

Grijze gebieden waar we voorkeur voor natuur hebben

Stedelijke ontwikkelingen leveren in alle gevallen in meer of mindere mate een verontreiniging op.

Ook vermindert de infiltratie van water door afdekking van de bodem. Beide zijn ongewenst in verband met kwetsbare functies (natuur en drinkwater) stroomafwaarts van dit gebied.

Grijze gebieden waar we streven naar risico vermindering t.o.v. huidig gebruik

In verband met kwetsbare functies, die afhankelijk zijn van schoon water uit dit gebied.

Toelichting: vervanging van natuur door woningbouw is een verslechtering, vervanging van zware industrie door woningbouw is een verbetering.

Figuur 7. Kaart waarop staat aangegeven waar vanuit het bodemsysteem extra randvoorwaarden gelden voor ruimtelijke ontwikkeling (grijze gebieden)

Voorbeelden van aanvullende randvoorwaarden vanuit het bodemsysteem.

Algemeen

Het bodemtype van het gebied is overwegend zand.

Het grootste deel van het gebied is infiltratiegebied voor water.

Dit betekent dat het gebied kwelgebieden elders voedt en dat het belangrijk is dat voldoende regenwater van goede kwaliteit in de bodem infiltreert.

Vooraf voor natuur, landbouw en aanvulling van grondwater in drinkwaterwingebieden is het belangrijk dat de stroom van infiltratie naar kwel niet wordt onderbroken.

Gebied met een vastgestelde archeologische waarde

Gewenst: niet verstoren, anders opgraven en archiveren

Indicatieve archeologische waarde (IKAW)

Dragers van identiteit van het gebied, verkennend onderzoek vereist,

Gewenst: niet verstoren, anders opgraven en archiveren

Aardkundige waarden:

Dragers van identiteit van gebied, sluit aan bij reliëf

3 Aandacht voor de bodemvisie in Zuid-Holland

3.1 Wat ging vooraf?

In het project Bodembeheer op de kaart (BOK) heeft een enthousiaste groep ambtenaren gewerkt aan een provinciale visie op bodembeheer (de zogenaamde bodemvisie). De groep bestond uit mensen van de afdeling Groen (Bureau Natuur met daarin het aandachtsveld Bodembescherming) en de afdeling Bodemsanering van de provincie Zuid-Holland.

De aansturing van BOK gebeurde vanuit het Strategisch Overleg Bodem (STROB), waarin naast een aantal bureauhoofden ook de afdelingshoofden van Groen en Bodemsanering zitting hebben.

3.1.1 Doorlopen stappen

BOK heeft een aantal stappen doorlopen om te komen tot een bodemvisie. Deze stappen zijn:

- Vaststellen van een groslijst van thema's voor de bodemvisie.
- Formuleren van ambities voor deze thema's inclusief aangeven van ruimtelijke relevantie van deze thema's.
- Het beschrijven van de onderlinge relatie van de ambities (om in een later stadium eventueel tot een prioritering van ambities te komen).

Vaststellen van een groslijst van thema's voor de bodemvisie

Op de kaart van Zuid-Holland is globaal aangegeven welke bodemonderwerpen wáár spelen. Dit leverde de thema's op waarvoor Zuid-Holland ambities wilde formuleren. (Voor inspiratie voor het formuleren van thema's: zie PM IPO rapport in Deel II)

Formuleren van de ambities

Bij elk thema heeft de provincie zich de volgende vragen gesteld (voor tips van Zuid-Holland zie Bijlage A en PM Deel B van dit rapport)

- Wat is de definitie van het thema
- Waar is dit thema relevant
- Waarom is dit thema relevant
- Wat is de doelstelling van de provincie

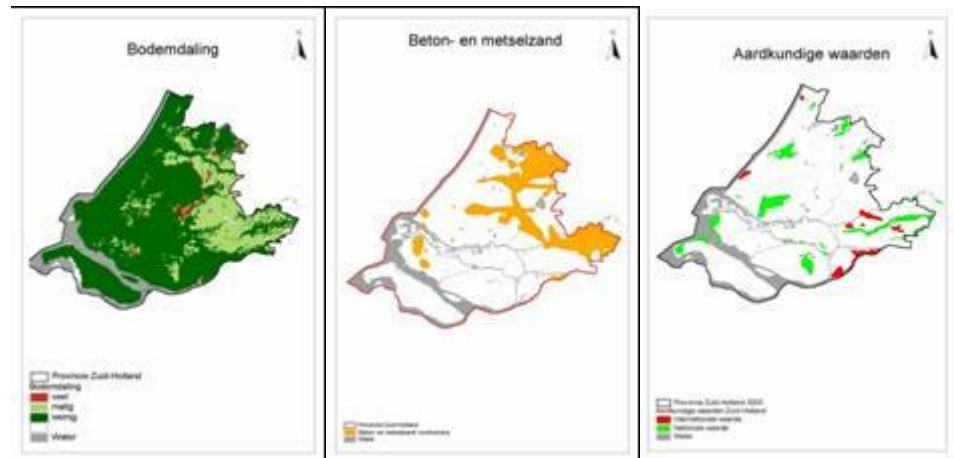
Om inzichtelijk te maken waar de thema's spelen, is gebruik gemaakt van kaarten (Figuur 8). Op dit kaartmateriaal is (per thema) aangegeven waar in Zuid-Holland een thema relevant is.

Aanleiding voor de bodemvisie was om met concrete bodemdoelstellingen bij te kunnen dragen aan de ruimtelijke planvormingsprocessen binnen de provincie Zuid-Holland. Na het bepalen van de ambities is de relatie gelegd tussen de bodemthema's en de ruimtelijke gebruiksfuncties.

Het beschrijven van de onderlinge relatie van de ambities

De bodemvisie beschrijft de provinciale bodemambities en geeft aan waar ze spelen. Bij het gebruiken van de bodemvisie op regionale schaal is mogelijk een prioritering van ambities nodig (waar gaan we vooral voor). Als opmaat daarvoor is de relatie tussen

individuele thema's beschreven. Hier op volgend zal worden bepaald waar de bijbehorende ambities elkaar versterken of met elkaar conflicteren. De feitelijke prioritering van ambities valt nu nog buiten het kader van de bodemvisie.

Figuur 8. Zuid-Hollandse voorbeelden van bodemthema's op de kaart

De discussies binnen BOK hebben een visie op bodembeheer opgeleverd die binnen deze groep breed gedragen wordt. Buiten BOK Buiten BOK was men (ten tijde van de uitvoering "aan het werk met visie") nog onbekend met de Bodemvisie. De planologen van de directie Ruimte en Mobiliteit en de collega's van de directie Groen, Water en Milieu hebben dus geen weet van de resultaten van het project. Dit is een vervolgstap die het team gepland heeft staan.

3.2 Gewenste situatie

In de gewenste situatie zijn twee zaken bereikt:

1. De medewerkers van de Directie Groen, Water en Milieu kennen de provinciale visie op bodembeheer, onderschrijven deze en beginnen de bodemvisie actief uit te dragen. Bijvoorbeeld in planvormingsprocessen. Hierbij gaat het om enkele ambtenaren Water, enkele ambtenaren Milieu en enkele tientallen ambtenaren Bodemsanering.
2. De directie Ruimte en Mobiliteit is op de hoogte van het bestaan van de provinciale bodemvisie en heeft teruggekoppeld hoe ze met de bodemvisie om willen gaan / wat ze ermee kunnen. De bodemmensen zijn in de gewenste situatie dus ook op de hoogte van de visie van de ruimtelijke ordenaars.

3.3 Uitdaging: communicatie in de juiste vorm door de juiste persoon op het juiste moment

Een belangrijke communicatie uitdaging ligt bij de afdeling Bodemsanering van de provincie. Deze afdeling moet in 2006 op zoek naar een nieuwe rol omdat gemeenten de 'oude' (bodem)activiteiten steeds meer zullen overnemen. Om een nieuwe rol te vinden en uit te voeren zal de afdeling kortgezegd 'meer bodembreed moeten gaan denken en handelen'. Hiermee bedoelt men: denken en handelen buiten het strikte kader van opruimen en beheersen van bodemverontreiniging en meer meedenken met mensen die het gebied willen ontwikkelen. (van hindermacht naar ontwikkelkracht).

De overige afdelingen van de directie Groen, Water en Milieu (DGWM) staan naar verwachting op hoofdlijnen positief ten opzichte van de provinciale bodemvisie, maar er zal zeker discussie zijn op onderdelen. De provincie geeft aan dat het deze discussie essentieel is voor de acceptatie van de bodemvisie; er moet dus voldoende ruimte voor discussie zijn binnen de DGWM

Je hebt maar één kans om een eerste indruk te maken

De ambtenaren die de bodemvisie hebben ontwikkeld staan als groep achter de inhoud. Zij beseffen dat ze maar één kans hebben om de bodemvisie goed neer te zetten en willen feedback hoe met dit communicatieproces te beginnen. De blokkades die zij daarbij voelen staan in Tabel 1.

Tabel 1. Blokkades van de provincie

Blokkade aangegeven door de provincie	Dimensie
Tot wie moeten we ons richten? Welke Directie, welke bestuurslaag / uitvoeringslaag	Samenwerking en cultuur Verantwoordelijkheden en bevoegdheden
In welke vorm moet de bodemvisie worden gebracht om goed over te komen bij de doelgroep. Wat zijn de eigenschappen van de belangrijkste doelgroep?	Kennis en informatie bij de doelgroep vergroten
Hoe gaan we om met het steeds ingewikkelder worden van bodembeheer	Kennis en informatie
Hoe doorbreken we de cultuur van hokjesdenken en het denken vanuit bedreigingen (ipv kansen) door een aantal ambtenaren	Samenwerking en cultuur Verantwoordelijkheden en bevoegdheden
Hoe krijgen we / houden we aansluiting met andere directies	Samenwerking en cultuur Verantwoordelijkheden en bevoegdheden

3.4 Ervaringen van de provincie Zuid-Holland

3.4.1 Planmatige aanpak van communicatie werkt!

Het is nuttig om expliciet over een communicatietraject na te denken. Dat lijkt een open deur, maar in de praktijk wordt er (door de waan van de dag) over het algemeen niet genoeg tijd voor ingeruimd.

Tip

Reserveer 10-20% van tijd en budget van projecten voor communicatie, procesbegeleiding en projectmanagement (vuistregel).

Door expliciet over communicatie na te denken kon BOK vóóraf een aantal aandachtspunten bepalen voor het succes of mislukken van het project. De belangrijkste was dat duidelijk je eerst een luisterend oor moet zien te krijgen en dat het daarom dus belangrijk is je in te leven in de "ontvangers" en wat er bij hen speelt, waarvoor zij open staan. We moeten ons dus inleven in de wereld van de ander: dat kan door veel vragen te stellen en goed te luisteren.

Tip

Leef je in in wat je verhaal betekent voor het werk, de positie, financiën van de ander. Het management kan hierbij een rol spelen. Neem concrete voorbeelden uit de praktijk van de ander en laat zien wat kan veranderen / verbeteren.

In ons geval was het voor de medewerkers van de Afdeling Bodemsanering niet duidelijk dat de Bodemvisie belangrijk zou kunnen zijn; gezien het feit dat het een "nieuwe" taak betrof, waarover nog niet goed was gecommuniceerd. De Bodemvisie heeft er toe bij gedragen om een proces in werking te zetten, om dit (het nieuwe takenpakket van medewerkers) wel duidelijk te maken. Het hogere management had hierin een belangrijke taak.

Tip

Stimuleer leren vanuit de dagelijkse werkelijkheid

Koppel uitvoerders aan coaches en geef deze mensen ook tijd om te coachen (=management besluit)

Maak het klein en 'uitprobeerbaar'

Planmatige communicatie

Planmatige communicatie gaat achtereenvolgens uit van: wie is mijn doelgroep, wat wil ik daar bereiken (communicatiedoel), wat is daarvoor de boodschap en wie kan die boodschap het beste overdragen. Wat zijn randvoorwaarden, logistiek, kosten, etc. om dat daadwerkelijk te doen. Planmatige communicatie begint met een omgevingsanalyse: het identificeren van de mensen of groepen bij wie je wat wilt bewerkstelligen en het identificeren van factoren die belangrijk zijn voor het opheffen / omzeilen van de blokkades die verhinderen dat doel bereikt wordt.

Voor de omgevingsanalyse kan worden gekeken naar:

- **Boodschappers:** wie kunnen het beste de boodschap van de bodemvisie verspreiden? Het gaat er hierbij om dat we geen personen "met een stempel" uitkiezen (waarvan mensen denken dat ze al vooringenomen zijn over het onderwerp)
- **Succesverhalen:** vraag je af welke successen je kunt melden rondom de toepassing van de bodemvisie? Bij voorkeur een simpel, voor zichzelf sprekend voorbeeld nemen.
- **Coalities:** wie zijn nu al onze medestanders?
- **Beslissers:** wie beslist waarover (in relatie tot de bodemvisie) en hoe krijg je deze mensen mee?
- **Aansluiting:** hoe kunnen we aansluiten bij bestaande acties / trajecten / projecten?

Deze omgevingsanalyse geeft essentiële input voor het verder plannen van de communicatie. Vervolgens wordt verder bepaald wie (sub)doelgroepen zijn, welke communicatiedoelen haalbaar zijn (in termen van veranderingen in kennis, houding, gedrag en imago), wat de centrale boodschap en via wie en via welk medium (folder, radiospot, vergadering, etc.) die boodschap het beste kan worden overdragen om

maximaal effect te scoren. Vanzelfsprekend moet ook gekeken worden naar de kosten en de logistiek van de communicatieactiviteiten.

3.4.2 *Sluit aan bij lopende ontwikkelingen*

Een communicatietraject moet inspelen op relevante ontwikkelingen die al lopen. De provincie heeft ervaren dat de communicatie strategie regelmatig bijgesteld moest worden. Reden hiervoor was dat mensen buiten het traject om zó enthousiast waren, dat ze de bodemvisie gingen promoten zonder dat er van tevoren afstemming plaatsvond.

Er is dan een risico dat anderen 'er mee op de loop gaan' en het proces onbeheersbaar wordt. Terugkijkend lijkt het erop dat dit haast onontkoombaar is voor een product waar veel mensen op zitten wachten, en waar veel mensen zich meer bezig houden (en dus veel mensen geneigd zijn om onbedoeld, ongecoördineerd te communiceren).

Tip

Een provincie medewerker: 'je moet alert zijn op het feit dat jouw zorgvuldig geplande acties links en rechts worden ingehaald door enthousiastelingen'.

3.4.3 *Selecteer de juiste boodschappers*

Het is van belang om boodschappers het veld in te sturen die gezien worden als een onderdeel van de ontvangers (de doelgroep); of in elk geval als betrouwbare boodschappers worden gezien. Mensen waarvan bijvoorbeeld gedacht wordt, dat die vooringenomen zijn, of te ver vooruit zijn, kunnen de boodschap schaden ("...Oh, daar heb je hem weer").

Tip

Besef dat communiceren meer inhoudt dan informeren. Iemand die informeert hoeft niet te luisteren, iemand die communiceert doet bijna niets anders.

Communiqueer nooit naar iemand toe..., communiceren doe je samen.

Sluit met je communicatie aan bij lopende ontwikkelingen

3.5 **Toepassingsmogelijkheden op andere locaties getest in Masterclasses en case consultancy**

3.5.1 *Proces en inhoud van communicatie goed op elkaar afstemmen*

Als je niet weet wat je zelf wilt, hoe moet je dit dan een ander uitleggen? Als je niet in enkele korte bewoordingen kunt uitleggen wat bodembeheer is, en wat een bodemvisie behelst, loop je het risico de aandacht snel te verliezen. Vooraf bedenken wat strategieën en valkuilen zijn, blijkt wel te werken. Zowel wat betreft inhoud als proces, want beiden zijn belangrijk. Ze kunnen elkaar soms ook bijten.

Het proces van visievorming komt op gang vanuit de vraag 'wat geeft bodem nu 'bestaansrecht' in ruimtelijke planprocessen?'. Het verschijnen van de nota ruimte en de beleidsbrief bodem waren belangrijke externe prikkels. Bij het uitdragen van de bodemvisie is de tip: "Wees je ook bewust van de positie van de betrokken afdelingen".

Tip

Tip

Een bodemvisie blijkt te helpen om ‘de boodschap’ naar anderen uit te dragen, maar fungeert ook als naslagwerk voor de bodemmedewerkers.

De toehoorder leer je alleen kennen door met elkaar te praten, maar waarom zou iemand met je praten als je niets te bieden hebt? Ook eigen ambitie en enthousiasme bevordert de communicatie. Achter je bureau vandaan dus en met anderen gaan praten (en vooral goed luisteren) is het devies.

3.5.2 *Wie moet je betrekken bij het opstellen van een bodemvisie?*

De vraag is wie je bij het proces van ontwikkeling bodemvisie moet betrekken. Zuid-Holland heeft ervaren dat gemeenten wel betrokken willen worden. Het betrekken van gemeenten kun je vanuit de provincie faciliteren. Hiermee geef je ook de regierol van de provincies verder vorm. Vanuit deze rol de gemeenten helpen om oplossingen te zoeken in hun ruimtelijke planvorming werkt goed en dit wordt ook gewaardeerd.

Het Zuid Hollandse team voor de Bodemvisie zag zich voor de vraag gesteld of het raadzaam is om planologen ook bij het ontwikkelen van een bodemvisie te betrekken? Hun conclusie was, dat het juist goed is eerst een gedegen en gedragen visie te hebben voordat je naar de planologen stapt. Uiteraard kun je wel melden dat je eraan werkt en je eerste concept bespreken.

3.5.3 *Hoe kom je aan tafel bij andere partijen als je eerste concept bodemvisie af is?*

Een centrale vraag is: hoe kom / blijf ik in contact met andere beleidsvelden (Met name RO, maar ook Groen, zowel op niveau van provincie als gemeenten)?

Een inventarisatie van de ideeën levert (samengevat) het volgende op:

- Denk vooral in kansen, niet in onmogelijkheden (planologen hebben niets aan wegstreep-planologie). Dus geen: “Ja, maar.....”
- Gebruik geen bodemjargon, maar spreek de taal van je gesprekspartner. Door goed te luisteren en door te vragen leer je een andere taal sneller dan door zelf veel (in je eigen taal) te praten.
- Maak de kosten inzichtelijk, dan worden de keuzes duidelijker.
- Zoek (gebiedsgewijs) medestanders en samenwerking met andere stakeholders.
- Vraag je voorafgaande aan gesprekken met andere partijen af, wat je gaat halen en wat je gaat brengen.
- Zorg voor mandaat van het management voor het maken van een bodemvisie.
- Start met het bepalen van een gezamenlijk doel.
- Ook op de werkvloer starten met het creëren van draagvlak en zoek naar enthousiaste collega's voor een eerste stap.
- Haak aan bij concrete opgaven.
- Leg je oor te luister bij ontwikkelaars (gemeenten, bedrijven en dergelijke). Luister en vraag door en denk actief met hen mee. Dat kan middels ronde tafelgesprekken (zowel op provinciaal als ook op gemeentelijk niveau).
- Verdeel je aandacht (ongeveer gelijk) over inhoud en proces.
- Neem de tijd om de bodemvisie te presenteren bij verschillende partijen.
- Verlies je (in de communicatie) niet in de details, durf beslissingen te nemen en maak niet alles ‘rood en verboden’.
- Gebruik de lagenbenadering als communicatie instrument.
- Hanteer niet één communicatiekanaal, maar presenteert een samenhangend geheel van communicatiekanalen, zoals: rapporten (zoals het visiedocument), informatie

op internet, kaarten, CoP, voorbeeldprojecten (samen oppakken), publicatie in het eigen personeelsblad, etc.

- Zorg dat je deel gaat uitmaken van structurele overleggen binnen andere afdelingen. Zorg dat ze je kennen en de weg weten en stel je op de hoogte van de werkprocessen van anderen (wanneer wordt wat besloten?).

4 Conclusies & aanbevelingen

In Utrecht bleek dat niet-bodemkundigen goed uit de voeten kunnen met een heldere inbreng van bodemprincipes voor de inrichting en beheer van gebieden op kaarten. We blijken als bodembeheerders een goede inbreng te kunnen leveren die bijdraagt aan een mooiere en duurzamere leefomgeving. De lagenbenadering verbindt verschillende disciplines door te laten zien op welke manier specialismes als bodemkunde en verkeer en vervoer 'ruimtelijk' samenhangen.

In Zuid-Holland bleek dat we het samen inhoudelijk eens moeten worden over onze inbreng, collega's en management moeten overtuigen van het belang van onze inbreng en onze positie moeten bepalen ten opzichte van andere belangrijke maatschappelijke wensen (woonruimte, mobiliteit, recreatie, veiligheid,...). Planmatige communicatie vanaf het begin van het opstellen en uitdragen van een Bodemvisie voorkomt veel problemen.

Uit de Masterclasses en de case consultancy kwam naar voren dat Utrecht en Zuid-Holland niet op zichzelf staan. Bodembeheerders van veel provincies denken na over de inbreng van hun vakgebied in gebiedsontwikkeling en beheer en komen daarbij dezelfde drempels tegen. Door de wederzijdse uitwisseling van kennis en ervaringen binnen dit SKB project hielpen de deelnemers elkaar 'net even over de drempel'. In de provincies Friesland, Drenthe en Overijssel zet men nu de eerste stappen op weg naar een betere integratie tussen bodem en andere werkvelden, waarbij men zich laat inspireren door Utrecht en Zuid-Holland. Bij het afronden van dit project is gebleken dat men in elke provincie voor andere stappen kiest: de een begint met het opstellen van een eigen visie, een ander wil vooral weten wat 'men' verwacht van bodem of onderzoekt bij welke afdelingen de verantwoordelijkheid voor bodem in de eigen organisatie ligt.

Wij vinden het heel belangrijk dat de SKB de uitwisseling van kennis en ervaringen tussen bodembeheerders, zoals die nu bijvoorbeeld in de Community of Practice Bodem-RO plaatsvindt, intensiveert en voortzet.

A Tips van de provincie Zuid-Holland voor het vaststellen van ambities

- Hoofdvraag bij het formuleren van de ambities is wat je uitgangspunten zijn. Waar vanuit redeneer je? Waarom formuleer je de ambities, wat is die ambitie en wat is de motivatie achter de ambities? Het is belangrijk dat bij het beantwoorden van deze vragen wordt gedacht vanuit bodem en we niet (te snel) de link leggen naar functies (voorbeeld: aardkundige waarden link naar recreatie) .
- Beschouw de ambities ook vanuit de (on)mogelijkheden van de (gegeven) rol van de provincie.
- Houdt oog voor de legitimiteit van de ambities. Bijvoorbeeld denk aan de taakstellingen die de provincie heeft vastgelegd. Deze taakstellingen mogen niet onmogelijk worden door de bodemambities.
- Daarnaast is het van belang om de ambities zo te positioneren dat je er mee kan “scoren”. Op sommige thema’s is in sommige gebieden geen milieuverdiens te halen. Op dit soort thema’s (in die gebieden) kun je beter niet te veel energie stoppen in hoge ambities. Er kan beter gekozen worden om volgend op andere thema’s te zijn en je te concentreren op thema’s/gebieden waar wel milieuverdiens te halen.
- Wat is de onderlinge verhouding tussen de ambities: de gewichten. Deze gewichten kunnen afhankelijk van de regio en schaalniveau variëren.

B Verslag Masterclass ‘Bodembeheer in provinciale planprocessen’ in Assen

4 oktober 2005 - Assen

Masterclasses om van elkaar te leren

Provinciale bodembeheerders die bodembelangen willen inbrengen in ruimtelijke planprocessen komen in de praktijk verschillende knelpunten tegen. Wat is immers de juiste bijdrage op het juiste moment? Het interprovinciaal overleg (IPO) wil stimuleren dat provincies bodembelangen beter vertegenwoordigen in ruimtelijke planprocessen en stimuleerde om die reden het project ‘Aan het werk met visie’. De afgelopen maanden heeft een consortium van TNO Bouw & Ondergrond en Element Consult (m.m.v. Cailin Partners) in opdracht van het IPO en de SKB twee provinciale pilots begeleid; één in Utrecht en één in Zuid-Holland. De betrokken provinciale medewerkers willen hun ervaringen in een aantal masterclasses graag met anderen delen.

Welkom en introductie

De voorzitter (Bowine Wijffels, Cailin Partners) heet iedereen welkom op deze masterclass. Bij een masterclass staat de ervaring van één of meerdere masters centraal en gaat het om delen van ervaringen en inspireren van elkaar. “Het gaat om wat jullie er persoonlijk in je werk mee kunnen”, zo licht Wijffels de masterclass toe. Centraal staat vandaag de pilot (de bodemfunctiekaarten) van de provincie Utrecht. Daarbij draait deze masterclass om de volgende vraag: helpt de aanpak van de provincie Utrecht bij het inbrengen van bodeminformatie in ruimtelijke planprocessen? Marieke Theeuwen van de provincie zal haar ervaringen delen met de aanwezigen. Maar eerst iets over de achtergrond van het project. Roelof Westerhof (projectleider, TNO) legt uit dat de vraag ‘Hoe functioneer je als bodemkundige in planprocessen?’ actueel is. Deze vraag is opgepakt en het SKB project gaf de mogelijkheid hier invulling aan te geven. Interessant aan de pilot in Utrecht is hoe dit praktisch is aangepakt. Roelof dankt Marieke Theeuwen van de provincie Utrecht bij voorbaat voor haar inzet en het feit dat ze de opgedane ervaringen wil delen.

Kennismakingsrondje

Aan de hand van de ansichtkaarten die de deelnemers bij binnenkomst hebben uitgekozen, stelt iedereen zich voor. Aan het einde van de masterclass zijn de ansichtkaarten opnieuw gebruikt, maar dan om ieders belangrijkste inzicht op te schrijven. De kennismakingsronde en de inzichten vindt u aan het einde van dit verslag.

De uitdaging van Utrecht

De Utrechtse Heuvelrug vormde de experimenteerruimte om invulling te geven aan het pro-actief inbrengen van bodembelangen in het ruimtelijk planproces. De ambitie was gericht op het vormen van een coalitie door gezamenlijk invulling te geven aan de grondlaag van de lagenbenadering (behorend tot de sturingsfilosofie van onder meer de Nota Ruimte en het Streekplan). In gezamenlijke werksessies zijn in een proces van kennis uitwisselen en zoeken naar synergie kaarten ontwikkeld. Deze gezamenlijk gedragen kaarten vormden vervolgens de input in het werkproces van de planologen. En die planologen zijn erg enthousiast over de gevolgde werkwijze! 'We gaan liever vandaag dan morgen aan de slag met de gevolgde methode!' Met als gevolg: het bodem- en watersysteem zijn als RO-planningsfactor meegenomen in het zoekproces naar locaties voor verstedelijking.

Bodem en water Utrechtse Heuvelrug in kaart gebracht

Marieke Theeuwen legt uit dat de bodemkundigen van Utrecht geprobeerd hebben de mogelijkheden van de bodem in het gebied van de Utrechtse Heuvelrug in beeld te brengen voor ruimtelijke planvormers. Er is gekozen voor het ontwikkelen van kaarten die duidelijk moesten maken dat de bodem op verschillende plekken andere kansen en randvoorwaarden stelt aan ruimtegebruik. Uitgangspunt waren de verschillende belangen die van de bodem afhankelijk zijn (natuur, drinkwater, landbouw). Je loopt dan tegen vragen aan als: wat doen we met de intrinsieke waarde van de natuur? Belangrijk is dat ze uit zijn gegaan van de zogenoemde lagenbenadering. Uit gesprekken met mensen van RO bleek dat deze niet de consequenties van ingrepen voor de bodem konden overzien. Aan de hand van de kaarten is dat nu wél heel inzichtelijk te maken. Ze zijn aan de slag gegaan met systeemkaarten, grondwaterkwaliteitskaarten, grondwaterbeschermingsgebieden. Het verwerken van de verschillende kaarten tot één systeem is nog in volle gang.

"De aanpak was eigenlijk heel simpel", zo legt Theeuwen uit, "In een sessie van twee uur kon iedereen vanuit een eigen belang aangeven wat nodig was". In deze sessie waren mensen betrokken van: ruimtelijke ontwikkeling, aardkundige waarden, archeologie, bodem en water, GIS en van natuur. Van alle informatie is samen met TNO aan conceptkaarten gewerkt en dit is naar de groep teruggekoppeld. De eindkaarten bevatten rode gebieden om aan te geven waar stedelijke ontwikkeling vooral mogelijk was. De kaarten zijn in combinatie met andere kaarten ingebracht in ruimtelijke planprocessen. De totale doorloop van het ontwikkeltraject was anderhalve maand. In gesprek met RO mensen bleek dat zij liever op een kaart *witte* gebieden zien waar wél wat mag! Daarvan is weer geleerd dat je vooral *kansen* in beeld moet brengen en geen onmogelijkheden. Algemeen genomen zijn de kaarten binnen de provincie en bij RO mensen erg positief ontvangen. Vooral omdat ze direct de rol van de bodem en de effecten inzichtelijk maken. Op deze effecten kun je je voorbereiden. Ook geeft deze aanpak aan dat bodem meer is dan kijken naar chemische getallen.

Kaarten slaan aan

Biedt deze aanpak kansen? Zo start de voorzitter de discussie. Op deze vraag wordt positief gereageerd. "De belangen worden helder", aldus Wim van Oostrum. "Het helpt", zo weet Kees Bes van de provincie Noord-Holland uit de ervaringen met de pilot, om ook de eigen visie helder te krijgen. Het probleem wordt heel visueel in kaart gebracht. Roosma van de provincie Friesland vraagt zich af of je dit nu juist op provinciaal of gemeentelijk niveau moet doen en wat het effect van de schaalverschillen is. Volgens anderen moet het niet uitmaken en kunnen de kaarten op verschillende schaalniveaus een functie hebben. Roosma is bang dat de gemeenten in Friesland te klein zijn voor zo'n instrument. Maar misschien ook niet en komen er op dit schaalniveau vooral andere thema's naar voren, zoals de plek van stortplaatsen.

Marieke Theeuwen geeft aan dat het haar bijzonder heeft getroffen dat veel mensen eigenlijk snel enthousiast waren, ook de gedeputeerde. Het bleek dat mensen behoefte hebben aan informatie op basis waarvan ze keuzes kunnen maken. Deze aanpak past trouwens goed bij het idee van de strategische milieubeoordeling, want daarbij gaat het (i.t.t. de MER) ook om beoordeling vóóraf. Het is echter wel goed om op te passen met vergelijken want een MER is van toepassing op veel grovere schaal (kleiner gebied). Algemeen zijn de deelnemers enthousiast over de kaarten. Marion Speelman ziet echter nog niet hoe dit in stedelijk gebied toegepast kan worden. Volgens Theeuwen kunnen de kaarten een lijstje van eisen opleveren aan de hand waarvan je een pakket eisen voor stedelijk gebied kunt ontwikkelen. Je kunt zelfs Europese bodemthema's meenemen als je wilt. Speelman heeft nog niet zo'n beeld van alle benodigde informatie die input kan zijn voor de kaarten. Wet- en regelgeving bijvoorbeeld? Meer mensen zitten met het probleem van het moeten selecteren uit beschikbare informatie. Dat is, zo vinden anderen, wel een taak van de bodemmen. Je moet dit op een rijtje hebben voordat je in gesprek met planologen gaat. Vooraf je 'vraagstelling' helder hebben, dat is het devies bij selectie van informatie. Dat kan ook door naar je collega RO te gaan en te vragen welke vragen hij/zij heeft. In de discussie komen we op een driedeling in stappen:

1. Verhelderen van de vraagstelling (ook in samenspraak met RO) en onderzoek het schaalniveau waarop je moet werken.
2. Eigen visie ontwikkelen vanuit bodem.
3. Visueel maken van kansen en mogelijkheden (bijvoorbeeld middels de kaarten).

Roelof Westerhof wil weten of het werken vanuit een case (één gebied) voor de deelnemers werkt. De reactie is dat dit wel kan werken, maar dat je ook bij het ontwikkelen van een eigen visie kunt starten (zoals ze bij de provincie Zuid-Holland hebben gedaan). Dit levert je een kapstok op om zaken aan op te hangen. Eigenlijk, zo geeft Roelof Westerhof aan, is het schaken op verschillende borden: enerzijds gaat het om visie (missie en doelen), anderzijds om op heel praktisch niveau een vertaalslag te maken naar instrumenten (bijvoorbeeld kaarten). De kaarten moeten eigenlijk wel op basis van een visie te verantwoorden

zijn. Met behulp van de kaarten kan bodem weer meer leidend zijn in planprocessen, zo besluit Westerhof de discussie.

Kunnen we er zelf mee aan de slag?

Uit bovenstaande lijkt de aanpak in de drie genoemde stappen belangrijk. Wat heeft u nodig om dit ook te kunnen gaan doen? Deze vraag wordt de centrale vraag van de groepsopdracht. Alle deelnemers formuleren individueel een oplossing en geven vervolgens hun papier door. De volgende persoon formuleert suggesties die weer teruggaan naar persoon één. Een inventarisatie van de ideeën levert (samengevat) het volgende op:

Ten aanzien van punt 1(verhelderen van de vraagstelling)

- Formuleer een concrete vraagstelling en vertaal dit naar een bodemvraag.
- Bepaal in een vroeg stadium het schaalniveau waarop je gaat werken.
- Begin met een gesprek (los, met de benen op tafel) met RO, welke wensen hebben zij?
- Baken het gebied waarbinnen een oplossing gewenst is af en selecteer de juiste informatie (kijk vervolgens wat er al is).
- Stel bij selectie van informatie de vraag: *welke* informatie heb ik nodig en *waar* heb ik het voor nodig?
- Durf je eigen standpunten los te laten en sta open voor ideeën van je collega's van andere beleidsvelden.
- GIS kan een relevant en handig hulpmiddel zijn.

Ten aanzien van punt 2:(eigen visie ontwikkelen)

- Zorg voor een integratie tussen bodem en grondwater.
- Als bodembelangen met elkaar conflicteren, moeten er knopen doorgehakt worden.
- Maak in je visie de RO mensen duidelijk dat het niet gaat om wel/niet inrichten, maar om het weloverwogen keuzes maken op basis van consequenties die we nu zien.
- Beschrijf per gebied een concrete bodemvisie.

Ten aanzien van punt 3:(visueel maken van kansen en mogelijkheden)

- Hoewel elke provincie en situatie anders is, zou het handig zijn als er landelijk een soort format van werken gevraagd wordt (erkend).
- Formuleer ook 'worst case scenario's' voor het gesprek met RO mensen.

Extra begeleiding mogelijk

Het gaat dus vooral om het goed doorlopen van de genoemde drie stappen, zo concludeert Roelof Westerhof. Hij bedankt iedereen, en speciaal Marieke Theeuwen, voor de inzet en legt uit dat er nog

'**strippenkaarten**' in de vorm van gratis advies en ondersteuning zijn voor provincies die extra begeleiding willen voor bijvoorbeeld het opzetten van een dergelijk proces. Eventueel kan een andere vraag ook aangepakt worden. Westerhof legt vervolgens uit dat er een uitgebreid verslag komt van het gehele project en dat de deelnemers een verslag krijgen van de masterclass. Tot slot wordt de provincie Drenthe bedankt voor de gastvrijheid.

Wat vonden de deelnemers?

Het ging er in de masterclass om de deelnemers te inspireren en nieuwe ideeën aan te reiken om bodeminformatie wat meer onder de aandacht te brengen van ruimtelijke planvormers. In deze masterclass stond daarvoor het voorbeeld uit de provincie Utrecht centraal. Hebben we ons doel bereikt? We vroegen alle deelnemers zich dit voor te stellen aan de hand van de ansichtkaart en op dezelfde ansicht op te schrijven welk inzicht de masterclass hen heeft geboden. Hierbij de resultaten.

Kees Bes beleidsmedewerker bodembeheer van de provincie Noord Holland koos een kaart van luchtballonnen. Hij constateert een grote afstand tussen bodemmensen en ander beleidsclubs. De informatie die wij geven wordt door anderen schijnbaar toch vaak als een 'luchtballon' gezien. Zijn inzicht: *"De verpakking van de luchtballon (boodschap) wordt steeds steviger."*

Sikke Roosma werkt bij de afdeling bodem van de provincie Friesland. Hij heeft met bodembescherming en bodembeheer te maken, wel vanuit verschillende afdelingen. Zijn kaart toont een winkelwagentje. Dit om aan te geven dat hij volop aan het shoppen is. Hij hoopt de verschillende producten in één beleidsterrein te krijgen en tot één product te smeden. Zijn inzicht: *"Door de discussie deze middag zijn een aantal zaken van het boodschappenlijstje in het winkelwagentje gekomen. Toch zijn er nog wel vragen en ik wil het wagentje daarom nog wel even houden."*

Corné Oosterhuis werkt bij de productgroep handhaving van de provincie Drenthe en is toezichthouder bodemsanering. Zijn ansichtkaart toont een eik die stevig verankerd in de bodem staat. Zo zou het ook met planprocessen moeten zijn, aldus Oosterhuis. Inzicht: *"Een eik heeft de ruimte nodig om te groeien. Om de ambities van BV Nederland te verwezenlijken is ook ruimte nodig. Om de juiste afweging te maken, is gebruik van het kaartmateriaal van Utrecht een goed hulpmiddel."*

Marion Speelman, afdeling bodem van de provincie Drenthe is o.a. betrokken bij de commissie advisering ruimtelijke planprocessen. Zij zocht een kaart uit van een jongetje met een pak kranten onder zijn arm. Dit lijkt erg op hoe nu met bodeminformatie naar verschillende afdelingen gelopen wordt. Maar moeten we wel zo met ons pakketje onder de arm lopen? Haar inzicht: *"Er komen steeds meer krantenjongens, ik krijg steeds meer hulp en bouwstenen aangeboden."*

Dit wordt verwerkt in de missie om bodem beter zichtbaar te maken in ruimtelijk plannen."

Wim van Oostrum van de provincie Drenthe (projectleider bodemsanering) is betrokken bij het ontwikkelen van gemeentelijke bodembeleidsplannen. Op zijn kaart een vliegende gans met een figuurtje erop. Dit geeft aan hoe zweverig bodemmenen op anderen overkomen. En ook: we hebben niet alles in de hand, zoals de gans. Inzicht: *"Bodem zweeft vaak nog ver boven het ruimtelijke planproces en de richting is niet altijd even duidelijk. Deze middag zijn er wel bouwstenen aangereikt om tot een gerichte landing te kunnen komen."*

Roelof Westerhof (TNO- NITG) zocht een kaart uit van een groepje picknickende mensen. Het lijkt een natuurlijk plaatje, maar dit is ook allemaal ingericht. Ook al lijkt het natuurlijk, we moeten ons ervan bewust zijn hoeveel invloed we hebben. Zijn inzicht: *"Effect van het schaalniveau op wat je kunt/ moet / wilt is groot."*

Marieke Theeuwen werkt bij de sector strategie van de provincie Utrecht. Dat is wel een andere plek dan waar de bodemsaneerders zitten, maar er zijn veel contacten. Ze koos een kaart uit van een klok omdat zij zichzelf ziet in de rol van 'wekker'. Soms moet ze mensen wakker maken in het proces van bodem en RO. Haar inzicht: *"Iedereen heeft in grote lijnen hetzelfde probleem, maar als je goed luistert zijn er ook verschillen. Je moet steeds in je eigen provincie checken hoe het zit, pas dan kun je aansluiten."*

C Verslag Masterclass ‘Bodembeheer in provinciale planprocessen’ in Den Bosch

5 oktober 2005 - 's Hertogenbosch

Masterclasses om van elkaar te leren

Provinciale bodembeheerders die bodembelangen willen inbrengen in ruimtelijke planprocessen komen in de praktijk verschillende knelpunten tegen. Wat is immers de juiste bijdrage op het juiste moment? Het interprovinciaal overleg (IPO) wil stimuleren dat provincies bodembelangen beter vertegenwoordigen in ruimtelijke planprocessen en stimuleerde om die reden het project ‘Aan het werk met visie’. De afgelopen maanden heeft een consortium van TNO Bouw & Ondergrond en Element Consult (m.m.v. Cailin Partners) in opdracht van het IPO en de SKB twee provinciale pilots begeleid; één in Utrecht en één in Zuid-Holland. De betrokken provinciale medewerkers willen hun ervaringen in een aantal masterclasses graag met anderen delen.

Welkom en introductie

De voorzitter (Bowine Wijffels, Cailin Partners) heet iedereen welkom op deze masterclass. Bij een masterclass staat de ervaring van één of meerdere masters centraal en gaat het om delen van ervaringen en inspireren van elkaar. “Het gaat om wat jullie er persoonlijk in je werk mee kunnen”, zo licht Wijffels de masterclass toe. Voor vandaag draait het om de volgende vraag: hoe kan bodeminformatie beter worden ingebracht in ruimtelijke planprocessen? Centraal staat de pilot (ontwikkelen bodemvisie) van Zuid-Holland. Maar eerst iets over de achtergrond van het project. Roelof Westerhof (projectleider, TNO) legt uit dat de vraag ‘Hoe functioneer je als bodemkundige in planprocessen?’ actueel lijkt te zijn. Deze vraag is opgepakt en het SKB project gaf de mogelijkheid hier invulling aan te geven. Interessant aan de pilot in Zuid-Holland zijn de inzichten in het genereren van aandacht voor jouw specifieke zaak. Roelof dankt Wim Rosbergen en Hans Dijkstra van de provincie Zuid-Holland voor het feit dat ze met hun pilot hun nek hebben willen uitsteken. De heren werken op verschillende afdelingen (Wim: Afdeling Groen, bureau bodembescherming, Hans: Afdeling bodemsanering) maar het is hen gelukt samen met anderen een bodemvisie op te stellen.

Kennismakingsrondje

Aan de hand van de ansichtkaarten die de deelnemers bij binnenkomst hebben uitgekozen, stelt iedereen zich voor. Aan het einde van de masterclass zijn de ansichtkaarten opnieuw gebruikt, maar dan om

ieders belangrijkste inzicht op te schrijven. De kennismakingsronde en de inzichten vindt u aan het einde van dit verslag.

Zuid-Hollandse bodemvisie ontwikkeld

Wim Rosbergen van de provincie Zuid Holland geeft aan de hand van een PowerPoint Presentatie de ervaringen uit de pilot weer. Allereerst ging het bij een bodemvisie om de vragen: Waarom? Wat staat erin? Wat

De uitdaging van Zuid-Holland: uitdragen van een bodemvisie

In het project Bodembeheer op de kaart (BOK) heeft een enthousiaste groep ambtenaren van de afdeling Groen (Bureau Natuur met daarin het aandachtsveld Bodembescherming) en de afdeling Bodemsanering gewerkt aan een provinciale visie op bodembeheer (de zogenaamde bodemvisie). De discussies hebben een visie op bodembeheer opgeleverd die binnen deze groep breed gedragen wordt. Buiten deze groep is men nog onbekend met de inhoud of zelfs het bestaan van de bodemvisie. De groep had onder andere de volgende vragen:

- Tot wie moeten we ons richten? Welke Directie, welke bestuurslaag / uitvoeringslaag?
- In welke vorm moet de bodemvisie worden gebracht om goed over te komen bij de doelgroep?
- Wat zijn de eigenschappen van de belangrijkste doelgroep?
- Hoe gaan we om met het steeds ingewikkelder worden van bodembeheer?
- Hoe doorbreken we de cultuur van hokjesdenken en het denken vanuit bedreigingen (ipv kansen) door een aantal ambtenaren?

doen we ermee? Naar wie moeten we het communiceren? "De laatste vraag heeft ons het grootste leerpunt opgeleverd", aldus Wim. Er is brede communicatie over en weer nodig voor de totstandkoming van de bodemvisie

en voor het uitdragen ervan. Een aanleiding voor het opstellen van een bodemvisie was het gevoel dat er nu veel geld 'door de plee' verdween omdat er niet duurzaam met de bodem werd omgegaan. Het leek niet makkelijk om t.a.v. de duurzaamheid van de bodem een voet aan de grond te krijgen bij RO. Immers, zo'n technisch bodemverhaal, daar werd niet naar geluisterd. De landelijke beleidsbrief bodem gaf wat wind in de zeilen, omdat duurzaam omgaan met de bodem opgelegd werd en omdat er meer draagvlak voor de lagenbenadering (Nota Ruimte) kwam. Men koos voor het opstellen van bodembrede ambities sanering, aardkundige waarden, draagkracht bodem et cetera. Ook grondwater en afdekking (gerelateerd aan wateroverlast) zijn meegenomen. De ruimtelijke relevantie van bodem is belangrijk. Er is veel kaartmateriaal gebruikt (ook om bodemdalinggebieden te tonen). Tijdens dit proces bleek dat er binnen de provincie soms feiten op een kaart als 'waar'

werden aangenomen, terwijl dit niet terecht was. "Het was goed dat anderen ons daarop wezen", zo delen Rosbergen en Dijkstra hun ervaringen. Nee, de tabel gaf de relatie tussen bodemambities en bovengrondse functies waar. Dus: versterkt een functie de haalbaarheid van zo'n ambities of is die strijdig? Reacties hierop leverden twee inzichten op: allereerst zijn dergelijke tabellen wel gangbaar in de bodemwereld, maar niet altijd daarbuiten. Ten tweede; wees voorzichtig met '*mag niet*' boodschappen. Planologen willen geen 'rode hokjes' zien waar niets mag, maar willen kansen zien. Deze communicatie is belangrijk. De aanpak is in 2005 getest voor een ontwikkelgebied tussen Delft en Schiedam. De test loopt nog, maar nu is al wel duidelijk dat de discussie goed op gang wordt gebracht en de bodemambities makkelijker worden meegenomen.

Het werken aan een gezamenlijke bodemvisie maakt dat je moet formuleren wat je als bodemmens belangrijk vindt. Immers, je moet met een 'goed verhaal' bij RO aan tafel te zitten. Je kunt wel vast melden dat je ermee bezig bent, maar het is belangrijk eerst intern (binnen de eigen directie) afstemming te hebben voordat je naar buiten gaat. Bij de provincie ZH kunnen 'bodemsanering' en 'bodembescherming(afdeling groen)' elkaar goed vinden en de bodemvisie heeft een voortrekkersfunctie als het ging om 'van saneren naar beheren'.

Hoewel Rosbergen het gevoel heeft nog maar aan het begin van het traject te staan, heeft de pilot hen nu al geleerd dat aandacht voor inhoud en proces samengaan. In het proces gaat het ook om creëren van draagvlak bij het management en de gedeputeerde. Het management is veelal meer op proces gericht, terwijl medewerkers gefocuseerd zijn op inhoud. Het is belangrijk daar rekening mee te houden in de communicatie. Al met al is er meer communicatie nodig dan vooraf bedacht.

Naar aanleiding van vragen

1. Na het voorbereidingstraject is de bodemvisie ook bestuurlijk voorgelegd. Op 13 december 2005 is De bodemvisie vastgesteld als handreiking bij toepassing van de lagenbenadering van de Nota Ruimte en de Provinciale Ruimtelijke Structuur Visie en het uitvoeren van de provinciale rol in het bodembeheer, zoals verwoord in de Beleidsbrief Bodem (ministerie van VROM).
2. Besloten de handreiking concreet te gebruiken:
 - a. als basis, c.q. uitgangspunt, voor de provinciale besluitvorming bij de ruimtelijke ontwikkelingen en gebiedsgerichte uitwerking;
 - b. bij het laten uitwerken door gemeenten en waterschappen van bodemambities op regionaal niveau.
 - Er is hierbij wel een link gezocht met politiek en bestuurlijk relevante issues (*van saneren naar beheren*).
 - Wat gebieden betreft is vooral ingezoomd op landelijk gebied, dat heeft ook de maken met de focus van de afdeling Groen.
 - Of de bodemvisie nu bijdraagt aan besparing (voorkomen dat er geld door de plee wordt gespoeld) moet nog blijken, er wordt in een pilot wel een poging gedaan om zaken financieel door te rekenen.

- De bodemvisie is vooral bedoeld voor de lange termijn planning, maar het is (met de tabellen) ook praktisch hanteerbaar voor korte termijn vragen.

Visie helpt vooral in de communicatie

Elly van Noorden van Bureau Bodem van de provincie Brabant is blij met het gegeven voorbeeld, maar maakt zich wel zorgen over waar te beginnen met zo'n proces. Vooraf bedenken wat strategieën en valkuilen zijn, blijkt wel te werken. Zowel wat betreft inhoud als proces, want beiden zijn belangrijk. Het proces is ook langzaam op gang gekomen: twee mensen zijn gestart aan de hand van de vraag 'wat geeft bodem nu 'bestaansrecht' in ruimtelijke planprocessen?'. "Wees je ook bewust van de positie van de betrokken afdelingen", zo vertelt Hans Dijkstra, "bodemsanering was een geïsoleerde groep, voordeel was wel dat we eigen budgetten hadden. Maak gebruik van de bestaande situatie. Een bodemvisie blijkt te helpen om 'de boodschap' naar anderen uit te dragen, maar fungeert ook als naslagwerk voor de bodemmedewerkers". Linda Reijerkerk van Element Consult vult aan: als je niet weet wat je zelf wilt, hoe moet je dit dan een ander uitleggen? Uit de discussie die volgt, blijkt dat communicatie cruciaal is en daarbij belangrijk om de taal van de toehoorder te kunnen spreken. Maar ook eigen ambitie en enthousiasme bevordert de communicatie.

Jaap Harthoorn (Noord Brabant) realiseert zich dat hij enige tijd geleden binnen de provincie ook met een dergelijke exercitie bezig is geweest. De verzamelde bodeminformatie was ook bedoeld als naslagwerk voor de gemeenten. Om reden van gebrek aan capaciteit en geld is het proces gestopt. "Maar dat kunnen we weer oppakken", aldus Harthoorn. Bij het gebruik van kaarten is updaten essentieel, zo wordt aangevuld. Ook van Noorden constateert dat er veel basismateriaal ligt. Gemeenten worden gestimuleerd om kaartmateriaal te gebruiken en inmiddels doet de helft dat ook al. Vanuit Zuid-Holland wordt de tip gegeven om een onderscheid te maken tussen het *ontwikkelen* van een bodemvisie (stap 1) en het *implementatietraject* (stap 2). De kaarten zijn nodig voor stap 1 en op basis daarvan is te bepalen wat er met de bodem in een specifiek gebied mag gebeuren. Pas als je dit in beeld hebt, ga je naar stap 2. Daarnaast is ook vooral de communicatie rondom de twee verschillende fasen essentieel (wie zijn waar wanneer bij betrokken, geïnformeerd, etc.).

De vraag is wie je bij het proces van ontwikkeling bodemvisie moet betrekken. Gemeenten bijvoorbeeld? De ervaring van ZH leert dat gemeenten wel willen. Dit kun je vanuit de provincie faciliteren. Hiermee geef je ook de gewenste regierol verder vorm. Vanuit deze rol de gemeenten helpen om oplossingen te zoeken in hun ruimtelijke planvorming werkt goed en dit wordt ook gewaardeerd. Achter je bureau vandaan dus en met anderen gaan praten is het devies. En RO-mensen? Is het raadzaam hen ook bij het ontwikkelen van een bodemvisie te betrekken? Nee, het is juist goed eerst een gedegen en gedragen visie te hebben voordat je naar RO stapt. Uiteraard kun je wel melden dat je eraan werkt.

De aanwezigen van provincies Gelderland en Overijssel zijn nog wat terughoudend, maar zien ook wel nut en noodzaak van zo'n bodemvisie. Het past goed in de oriëntatie op de nieuwe (regie) rol naar diverse partijen o.a. gemeenten, aldus Femke Henderson van de provincie Gelderland. In deze oriëntatie is de provincie sterk naar buiten gericht en heeft haar 'klanten' (gemeenten maar ook bedrijven) genodigd voor ronde tafel gesprekken. De ronde tafels hebben in korte tijd veel informatie opgeleverd. Ook Overijssel (Judith Buijs) is positief. De integrale aanpak spreekt haar wel aan. Hoe dit weer past in het provinciale bodembeleidsplan is nog niet duidelijk en ook hoe ze heel praktisch de communicatie moet inrichten, ziet ze nog niet voor zich. Omdat ze nog maar kort bij de provincie werkt, moet ze haar weg nog zoeken. Linda Reijerkerk benadrukt het belang van aandacht voor de *structuur* van je project en de rol van communicatie hierbij. Dat moet je vanaf het begin goed op zetten.

Hoe kom je aan tafel bij RO? Zie opmerkingen par 3.6.3.

Uit bovenstaande lijkt één centrale vraag naar voren te komen, zo reflecteert de voorzitter op de gevoerde discussie: *Hoe kom/blijf ik in contact met andere beleidsvelden (Met name RO, maar ook Groen, zowel op niveau van provincie als gemeenten)?* Alle deelnemers formuleren individueel een antwoord op deze vraag en geven vervolgens hun papier door. De volgende persoon formuleert suggesties die weer teruggaan naar persoon één. Een inventarisatie van de ideeën levert (samengevat) het volgende op:

- Denk vooral in kansen, niet in onmogelijkheden (RO mensen hebben niets aan wegstreep-planologie). Dus geen: "ja, maar....."
- Gebruik geen bodemjargon, maar spreek de taal van je gesprekspartner. Misschien moeten er zelfs 'taalcursussen' gegeven worden. Suggestie: houdt de focus op ontwikkelingsplanologie.
- Maak de kosten inzichtelijk, dan worden de afwegingen duidelijker.
- Zoek (gebiedsgewijs) samenwerking met andere stakeholders.
- Vraag je voorafgaande aan gesprekken met andere partijen af, wat je gaat halen en wat je gaat brengen.
- Zorg voor mandaat van het management voor het maken van een bodemvisie.
- Start met het bepalen van een gezamenlijk doel.
- Ook op de werkvloer starten met het creëren van draagvlak en op zoek naar enthousiaste collega's voor een eerste stap.
- Haak aan bij concrete opgaven.
- Zorg dat afwegingen (duurzamer) in beeld worden gebracht.
- Leg je oor te luister bij ontwikkelaars (gemeenten, bedrijven ed). Luister en vraag door en denk actief met hen mee. Dat kan middels ronde tafelgesprekken (zowel op provinciaal als ook op gemeentelijk niveau).
- Verdeel je aandacht (ongeveer gelijk) over inhoud en proces.

- Neem de tijd om de bodemvisie te presenteren bij verschillende partijen.
- Verlies je (in de communicatie) niet in de details, durf beslissingen te nemen en maak niet alles 'rood en verboden'.
- Gebruik de lagenbenadering als communicatie instrument.
- Hanteer niet een communicatiekanaal maar presenteer een samenhangend geheel van visiedocument, info op internet, kaarten, CoP, voorbeeldprojecten (samen oppakken), eigen personeelsblad.
- Zorg dat je deel gaat uitmaken van structurele overleggen binnen de RO. Zorg dat ze je kennen en de weg weten en stel je op de hoogte van de werkprocessen van anderen (wanneer wordt wat besloten?).

Extra begeleiding mogelijk

Het gaat dus vooral om communicatie, zo concludeert Roelof Westerhof. Hij bedankt iedereen voor de inzet en legt uit dat er nog '**strippenkaarten**' (een vorm van gratis advies) zijn voor provincies die extra begeleiding willen voor bijvoorbeeld het opzetten van een dergelijk proces. Een andere vraag kan desgewenst ook aangepakt worden. Desgevraagd legt Westerhof uit dat de niet aanwezige provincies via het IPO van dit project op de hoogte worden gehouden o.a. via een uitgebreid inhoudelijk verslag. Ook het team dat voor de organisatie en uitvoering van de masterclasses heeft gezorgd, wordt bedankt voor de inzet.

Wat vonden de deelnemers?

Het ging er in de masterclass om de deelnemers te inspireren en nieuwe ideeën aan te reiken om bodeminformatie wat meer onder de aandacht te brengen van ruimtelijke planvormers. In deze masterclass stond daarvoor het voorbeeld uit de provincie Zuid Holland centraal. Hebben we ons doel bereikt? We vroegen alle deelnemers zich dit voor te stellen aan de hand van een ansichtkaart en op dezelfde ansicht achteraf een inzicht op te schrijven. Hierbij de resultaten.

Van ansicht naar inzicht

Linda Reijerkerk van Element Consult was als communicatiedeskundige ook al in een eerder stadium bij dit project betrokken en had een rol in de coaching van de pilots. Ze heeft een kaart met een 'message in a bottle' uitgezocht omdat het er vooral gaat om het kunnen brengen van je boodschap. Haar inzicht: *"Communicatie gaat over proces en inhoud. Vooral het eerste krijgt vaak nog veel te weinig aandacht. Kortom: er is nog meer werk te verzetten dan ik al dacht, ik wil daar graag een bijdrage aan leveren"*.

Jaap Harthoorn werkt bij bureau bodem van de provincie Noord Brabant en was van daaruit betrokken bij het meerjarenprogramma bodem. Hij koos een kaart van boeken, vooral omdat hij zelf van lezen houdt. Zijn

inzicht; *"We moeten een serieuze zaak maken van de omslag in het huidige bodembeleid. Dat vraagt om capaciteit en middelen voor uitwerking van nieuwe taken m.n: regierol, integrale aanpak, van saneren naar beheren"*.

Carolien Pardoel is juridisch beleidsmedewerker bij bureau bodem van de provincie Noord Brabant. Ze koos een kaart van een (houten) vliegtuig omdat ze graag opbouwend bezig is en graag vanuit een breed perspectief naar alle belangen kijkt. Haar inzicht: *"Er is aandacht nodig voor het verbeteren van het spreken van de taal van degene die je wilt bereiken, in dit geval mensen van ruimtelijke ontwikkeling."*

Judith Buijs werkt sinds kort als beleidsmedewerker bij de provincie Overijssel. Ze laat een afbeelding van een stad zien omdat ze zich herkent in dit beeld van stedelijke vernieuwing. Haar inzicht: *"Het is belangrijk om te weten wat je boodschap/visie is en te weten hoe je deze boodschap uitdraagt en levend houdt."*

Henk Werksma werkt bij TNO en is als adviseur bij dit project betrokken. Hij is van oorsprong planoloog en geeft aan dat je dan van veel dingen weinig weet. Vanuit zijn achtergrond koos hij een kaart van een oude stad met water, bodem en diverse ruimtelijke functies. Zijn inzicht: *"Missie bodem moet je niet alleen naar ruimtelijke ontwikkeling, maar ook binnen eigen- of buurafdeling kwijt"*.

Mariëlle van Vliet, TNO-NITG, actief binnen bodem en RO-projecten en betrokken bij de voorbereidingen van de masterclass. Ze koos een kaart van een meisje achter een boom dat lacht. Het doet haar aan haar vakantievooruitzicht denken, direct na deze masterclass. Haar inzicht: *"Het is belangrijk om de communicatie op verschillende niveaus en tussen verschillende vakinhoudelijke mensen serieus te nemen. Ook belangrijk om goed na te denken hoe je dit procesmatig doet. Daarna bepalen welke informatie je brengt (taal, mate van detail)."*

Roelof Westerhof, TNO-NITG en projectleider van het project waarbinnen deze masterclasses vallen. Hij koos een 'design' kaart waarbij hij onmiddellijk dacht; waar gaat dit over? Dat is vaak ook zo bij bodem; het is moeilijk uit te leggen wat echt belangrijk is. Inzicht: *"Waar moet je beginnen met het verhaal? Dat hangt er sterk van af... Het gaat ook om enthousiasme en kiezen."*

Wim Rosbergen (provincie Zuid-Holland) laat zijn kaart zien van een arend met en geel, zoekend oog. De foto is intrigerend, net als bodemprocessen. Het oog staat voor het zoekproces. Inzicht: *"De bijeenkomst bevestigt het belang van communicatie bij het ontwikkelen en uitdragen van een bodemvisie."*

Hans Dijkstra (provincie Zuid-Holland) werkt nu bodembreed, maar komt van oorsprong uit de bodemsanering. Zijn kaart toont een kind die aan de hand van moeder de eerste stapjes maakt. Dat is een belangrijke vraag in het proces tussen bodem en RO: in welke fase houd je elkaars

hand vast. Zijn inzicht: *"Dat de omstandigheden sterk bepalend zijn voor het feit dat een bodemvisie tot stand kan komen."*

Femke Henderson (provincie Gelderland). Ze zijn vooral bezig geweest met bodemkwaliteitskaarten. Ze koos een kaart met een doos in feestelijke verpakking, immers de bodem is vaak ook vol verrassingen. Haar inzicht: *"Het is goed om samen met RO een visie te creëren om zo een bredere bodemvisie te krijgen, dit is ook belangrijk gezien het toekomstbeeld van het bodembeleid."*

Liesbeth Schipper (SKB) is programmaleider 'procesoptimalisatie' en vertelt dat het SKB voor de subsidiering van het project zorgt. Haar kaart toont teksten 'doe een wens' en geeft voor haar heel duidelijk aan dat er vele wensen meespelen in RO en ze hoopt dat vele wensen in vervulling gaan. Inzicht: *"Communicatie is essentieel en moet balanceren tussen proces en inhoud. Wellicht moeten we een cursus ontwikkelingsplanologie voor provincie-bodem ambtenaren ontwikkelen."*

Elly van Noorden werkt bij bureau Bodem van de provincie Noord-Brabant. Ze koos een kaart van stad aan het water waarop water, huizen, kade en lucht te zien zijn. Voor haar geeft dit aan dat kijken naar functie van de bodem erg belangrijk is. Haar inzicht: *"Het ontwikkelen van een bodemvisie samen met RO leeft en ik weet nu hoe ik dat met collega's moet oppakken. Ben blij met wat collega Jaap hierover zegt."*